

Zdeněk Hrbata

Příroda a genius loci Václava Černého

V *Pamětech* Václava Černého se při různých příležitostech objevuje téma rodného kraje, spojené se vzpomínkou na dětství i s opětovnými návraty tam, kde se cítí – jak nás častokrát ujišťuje – nejlépe. V pamětech nebo bilancích vlastního života je to téma obvyklé a jeho významové rozpětí bývá široké. Od nostalgických reminiscencí až po hledání kořenů, od poetických návratů do kraje mládí až po osobní mýtus. Jestliže se v časové posloupnosti *Pamětí* několikrát vynoří vlastně táž informace, že Václav Černý letní měsíce vždy trávil – pokud možno – v rodném kraji, už jen toto opakování naznačuje potřebu návratů v chronologii života. Avšak vedle těchto „pravidelných“ odkazů, u nichž upoutá právě jen ona pravidelnost, jsou ve vzpomínkách a úvahách, které je provázejí, nápadné zlomkovité nebo celistvé texty, v nichž se kromě jiného projevuje, jak Václav Černý vnímá přírodu, rodný kraj, jak je pojímá.

„Přinesl-li jsem si vůbec něco již na svět, zač ten svět a život pro mne vůbec stály, byl to *talent k svobodě* /.../.“¹ První stránky *Pamětí* se vztahují k pobytu v dijonském lyceu, kde se mladému Černému v kasárenské atmosféře francouzského středního školství intenzívně vynořuje vzpomínka na Náchodsko, na volný pohyb v přírodě a široké výhledy do kraje, na pocit svobody, kterého se mu v lyceu krutě nedostává. Václav Černý jako autor *Pamětí* je přesvědčen, že dovedl pěstovat svůj talent ke svobodě a skloubit jej s vnitřní disciplínou, které ho naučil právě onen středoškolský dril. Výjimečným prostorem této svobody však pro něho zůstane příroda jako entita svobodná svou podstatou. „Byl jsem navždy nenapravitelný romantik, někdy je romantismus věcí životně nejpozitiv-

¹ V. Černý: *Pamětí* 2, Brno 1992, s. 377.

nější.² Druhé prohlášení má v *Pamětech* širší dosah, zcela obecně označuje jistý postoj i víru, ale v konkrétnějším smyslu se přiznává romantismus také podílí na vidění přírody a rodného kraje. A tato vize má svou tradici, o níž Černý pochopitelně dobře ví, protože její modus určili jeho oblíbení romantici.

V době svého pobytu v Ženevě, kdy postupně skomírá světová konference všeobecného odzbrojení, se Černý nazývá rousseauovským „promeneur solitaire“,³ tedy subjektem, který sice žije svou profesí a společenskými událostmi, avšak zároveň cítí nutnost hledat čas od času opory mimo toto dění. Václav Černý se nepovažuje za běžného turistu, vyhledává přírodu a v ní znaky a místa duchovních tradic, k nimž se ubírá vybaven vysokou kulturou, která je vždy s to poskytnout příslušnou referenci. Spojováním míst a osobností se pak projevuje ona kulturní krajina, v níž Černý pátrá např. po „milostné či mravní chiméře“.⁴

Při těchto výpravách a vycházkách je genius loci předznamenán četbou slavných postav spojovaných s krajem. Tak v okolí Ženevy Černý jako by napodobuje Rousseauova samotářského chodce, ale zároveň a především putuje po stopách mravních podnětů téhož Rousseaua nebo Mme de Staël, Voltaira aj. Jako erudovaný a senzitivní chodec se vyznačuje schopností vytěžit z historického faktu, z pouhého památníku v nejširším slova smyslu duchovní význam a ten propojit s vlastním prožitkem „zde a nyní“. Hlásí-li se však Černý v prvním díle *Pamětí* k Rousseauovi, „samotářskému chodci“, lze takové ztotožnění pokládat také za osobní a stálý emblém, o čemž svědčí samostatná čtvrtá kapitola třetího dílu *Pamětí*, která obsahuje autorův hlavní text o přírodě a souběžně o rodném kraji. Jeho myšlenková osnova i citová tónina jako by přímo navazovaly na Rousseauovy *Dumy samotářského chodce*. Příroda tu je svou harmonií a věčným cyklem etickým modelem par excellence, vstupovat do přírody pak znamená přechodný, ale nezbytný způsob existence, který mj. umožňuje svobodný projev přirozenosti subjektu, stavy lyrického vytržení a pocit sounáležitosti. Dočasný pobyt v přírodě je však především druhem očisty, protože tato rousseauovská příroda je analogonem mravnosti a dokonalosti, věčným symbolem naděje a očekávání.

² V. Černý: *Pamětí I*, Brno 1994, s. 371.

³ Tamtéž, s. 272.

⁴ Tamtéž.

Příroda, do níž se člověk utíká, aby se v ní jako samotář cítil zcela svobodný a přirozený, a z níž se očištěn a povzbuzen zase vrací mezi lidi, je však u Václava Černého převážnou měrou spjata s rodným krajem. Kromě bezprostřední i rousseauovské přírody je to také příroda Náchodska, nejen bezejmenný komplex přírodního dění a jeho elementů, ale také označovaný a poznačený prostor: privilegovaná krajina české kultury a českých kultů, kraj Aloise Jiráska a Boženy Němcové, náchodské branky a českých pohraničních hor. K svému působení v Brně Černý říká, že „hříšně zanedbal brněnské okolí“⁵ a dodává: „Přírodu jsem přitom měl vášnivě rád, ale už tehdy nějak podvědomě kladl nadevše přírodu východočeských pohraničních hor.“ Ono „nadevše“ můžeme chápat jako rodákovu povinnost, pochopitelné upřednostnění a důkřivzdání, Černého text o rodném kraji však přesvědčuje, že v této naprosté preferenci je i obsaženo „nadevše“ významů a poselství.

V *Pamětech* se Černý označuje za „horáka“, který během jednoho nuceného pobytu v České Skalici nelibě snášel „krajské bláto“;⁶ tato letmá charakteristika, v níž se ozývá něco z romantické hrdosti lidí z hor a výšin, se ale na konci prvního dílu projevuje jako významný atribut, jímž se ukazuje na jakousi předurčenost. Rodné Náchodsko je nejen místem původu, ale skutečným domovem i jedinou jistotou. Více či méně romantická symbolizace horského kraje, který umožňuje široký výhled, tj. i nadhled, ba dokonce obšírnou vizi, se u Černého váže k představě „pevnosti, věrnosti a statečnosti“,⁷ kterou mu sugerují prostor a jeho lidé. V tomto kraji Václav Černý tkví svými kořeny a jako syn venkovského učitele je také pevně spjatý s jeho historickými a kulturními významy. Všechny vazby a impulsy, které vnímá básnický i etický, skládají v období Mnichova jedno velké znamení naděje. Ve vzpomínce Černý vidí z Dobrošova to, čemu jeho text souběžně dává jasný význam: celistvou a neústupnou povahu prostoru v symbióze pohraničních hor a pohraničních pevností – jistotu přírody, tradic a soudobého odhodlání.

⁵ Tamtéž, s. 215.

⁶ Tamtéž, s. 188.

⁷ Tamtéž, s. 371.

To, co text zvýznamňuje a zpřikladňuje až po samu mez mytičnosti, je však destruováno chodem dějin, s nimiž jsou souběžné i Černého „letní návraty do vsi mládí a rodného kraje“.⁸ Pamětník pak jako analytik společenského života a moralista popisuje rozklad české vesnice, horáctví a selskosti právě tam, kde se předtím v jeho textu rýsovalo příkladné až symbolické spojení, kde prosvítaly jasné kontury vysoce mravního prostoru – tedy v rodném kraji. „Nic mravního, žádný smysl /.../“.⁹ – zničení původního hospodaření, rozpad české venkovské školy, v níž Černý spatřuje, ostatně zcela v duchu tradic české národní kultury 19. století, jednu z hlavních mravních opor venkova. Mizí *étos* přítomného kraje a s ním i jeho jednoduší charakter. A tradicionalista Černý s hořkými i jízlivými sarkasmy vysvětluje tentokrát beznadějný zánik starého českého selství a nastolení „zprašivělého, simulantského lumpen- proletářského venkovanství“, ¹⁰ vesnického quasiměšťáctví atd.

Co tedy zůstalo? Především to, co je nejpevnějším základem rodného kraje: „Příroda, krajinný rámec, ty daleké pohledy z kopců, lesy, neko- nečné lesy na nich, samota; a vzpomínky z dětství.“¹¹ Osvobodivý prostor majestátní i prosté evidence, příkladné konkrétno i existující symbol bergsonovského *trvání*, které inspirují vypjatý lyrismus pasáží protka- ných citáty z přírodní lyriky Jeseninovy, Horovy, Shelleyho. Černého otevřenost vůči podnětům přírody i jejím apelům je také otevřeností vůči veršům, které samy usilovaly o podobnou vstřícnost a prostupnost, o ztvárnění nemožného: prchavého a současně absolutního prožitku. Text zachycuje nostalgické i patetické vytržení, přání takřka naturistic- kého splynutí s rodnými místy, s částmi přírody („/.../ cítím se tichounce propadat do země, mizím pod povlakem prsti, neviděn patřím horkou nehlubokou hlínou do kraje a korunou do nebes, teď hlava přestává myslet a mysl se trápit, rozhozené ruce a nohy se dlouží /.../“), ¹² a záro- veň zpřítomňuje velkou kulturu, která neustupuje do pozadí ani v oka- mžicích nejosobnějších vyznání a nejintimnějších stavů duše.

8 V. Černý: *Paměti* 3, Brno 1992, s. 512.

9 Tamtéž, s. 516.

10 Tamtéž, s. 520.

11 Tamtéž, s. 521.

12 Tamtéž, s. 523.

Příroda je pro Černého „svoboda v řádu“¹³ znamená nejenom osvobodivý zážitek, očistné uvolnění, ale i ono konkrétní paradigma, tvořené nesčetnými přírodními elementy a částicemi – květinami, stromy, lesy, půdou, obzory. Malá i velká příroda však kromě své vlastní příkladnosti nepřestává existovat v rámci rodného kraje nebo domova, po němž nás Václav Černý provází. Teprve touto vazbou jako by nabývala určitého vyššího významu, protože toulky přírodou jsou spojovány s návratem domů. A tento domov-rodný kraj je užší i širší.

Václav Černý podrobně líčí své tři vycházkové a výletní okruhy a v jeho popisech se prolíná detailní, takřka turistická topografie s promluvou, která tu či onde dává místopisu jeho pravé, tj. kulturní nebo ještě spíše etické významy. Zatímco nejbližší rodný kraj se zde zhruba překrývá s Náchodskem, ten nejširší: „/.../ to byly už celé východní Čechy, nebo co jsme z nich pokládali za rodnou krajinu /.../“.¹⁴ Pohledem z Dobrošova sice lze za jasného letního dne do jisté míry obsáhnout tento kout české země, určující je však „duchovní“ pohled, který sceluje, dává smysl a vytváří příkladný prostor širšího rodného kraje, jenž vzniká na základě kulturních tradic a epických reminiscencí. Tak se Černého vlastní svět, tedy užší rodný kraj jako kraj Němcové, Jiráska a bratří Čapků, v textu prolíná směrem k Litomyšlsku a Poličsku se světem Terézy Novákové, směrem ke Hradecku i Krkonoším se světem Raisovým i Erbenovým. Je to prostor koneckonců mapovaný podle jediné veličiny: míry mravního souznění. V tomto pojetí užší i širší rodný kraj představuje esenci, která patří k základním kategoriím, mluví-li Václav Černý o domově.

Je zřejmé, že tato esence souvisí s tradicí, přesněji řečeno s kódem tradice. Vedle lyrismu a naturismu, odkazujících k esencím přírody, jsou v textu o rodném kraji četné kulturní a historické vsuvky, glosy a úvahy. Rodný kraj tak jako by bez ustání vyzařoval nesčetná poselství, je „vesmírem významů.“¹⁵ právě díky úzkému propojování přírody a krajiny kultury, rodiště a duchovních zdrojů výchovy. V tomto zorném úhlu každá částička rodného kraje může promlouvat, nehledě na to, že kraj

13 Tamtéž, s. 523.

14 Tamtéž, s. 525–526.

15 Tamtéž, s. 543.

Ize přímo „číst“ mřížkou historie a sem umístěných příběhů (jak by snad mohl říci Václav Černý) esenciální české literatury.

K ní také text odkazuje, Černého vycházkové okruhy se pak místy proměňují v poučnou vycházkovou trasu, při níž je možné vyjít z lesů, od břehů vod a spojit toulky přírodou s okruhem, v němž je potencialita významů vázána na kulturní zázemí. Rodný kraj se nenápadně stává prostorem pamětihodností, ale také symbolů. Například lázně Rezek nutně připomínají pobyt Nerudův a Tyršův, v zříceninách hradu Výrova u Nového Města zase účinkuje vzpomínka na Jiráskova tábořského kněze a posléze válečníka Ambrože Litvína z Výrova. A právě on, byť historicky nedoložený držitel z dob zakládání jednoty bratrské, Černému personifikuje to, co jeho kraj charakterizuje: „Jak hluboce se ten zoufající zvojančilý, zhejtmanilý kněz podobal svému kraji!“.¹⁶ Ve vizi a pojetí, jež usiluje o smysl, historické i literární postavy, minulé události i tradice vepsané do knih, legendarizovaná nebo povýšená na hodnotu, tvoří jednu řadu významů.

Text o rodném kraji je v chronologii *Pamětí* Václava Černého zvláštní slovesný útvar i pozoruhodný „doplňek“. Není to dovětek ani vsuvka, hold složený rodišti nebo obvyklá nostalgická vzpomínka. Už předchozí zmínky a odkazy tento prostor v pásmu života jasně privilegovaly, jako by vícekrát ohlašovaly to, co musí být ukázáno a zdůvodněno jako jistota právě vzhledem k dějinným a osobním nejistotám, vzhledem k proměňujícímu času. Proto tomuto pevnému bodu přísluší exkluzivní, samostatné místo. Z fyziognomie, z přírodních monád a duchovních tras rodného kraje, text vytváří osobní mravní oporu i širší mravní symbol, zatímco stránky, které těmto pasážím předcházejí nebo po nich následují, spíše zdůrazňují obecný rozvrat, degradaci. Kapitola o rodném kraji začíná vzpomínkami na obec, kam se Černý po léta vracel. Jestliže se v ní zpočátku líčí a vysvětluje rozklad tradiční české vesnice, brzy se autor soustřeďuje na to, co zůstává nebo by mělo zůstat mimo dosah času. Tedy na esence, které jsou v „knize“ přírody a soluběžně v duchovních a mravních textech národní kultury, k jejichž rodu se hlásí i text Václava Černého, protože esence rekonstruuje. Nebere-li v této rovině ohledy na plochou fakticitu či tzv. věrohodnost, znamená to, že tu má promlouvat

16 Tamtéž, s. 529.

především symbolické jádro příběhů a činů poukazující na určitý směr nebo osudovou polaritu.

Paměti zde přerůstají v konfesi, průvodce po kraji, jeho přírodě a historii, v místopis hodnot, v poetický hymnus ztotožnění s veškerenstvím rodného kraje jako vlasti „mé duše a mého srdce“.¹⁷ Někdy až patetický lyrismus zvýrazňuje toto absolutní „vyznání víry“, při němž je nevyhnutelné, jak Václav Černý dobře cítí, projevit vůči jediné jistotě „**jedinou pokoru** mého života“.¹⁸ Kapitola o rodném kraji představuje v proudu vcelku nemilosrdného osobního vzpomínání a úvah uzavřený oddíl, a přesto v rámci *Pamětí* jeden z nejdůležitějších i nejosobnějších odkazů – Černý zde nakonec pozastavuje čas, aby prostřednictvím vyznání vznikl jeden z velkých českých textů o principech a nadějích.

17 Tamtéž, s. 535.

18 Tamtéž, s. 539